

(Канада)

ЗБИРАННЯ ТЮТЮНУ

ОПОВІДАННЯ

Гарячий серпневий ранок обіцяє ще гарячіший день. Сонце тільки підбилося над обрієм, але на нього вже боляче дивитись, немов на розжарену до білого заслінку печі. По спині тече піт. Небо високе й таке блакитне, яким буває тільки небо. Купчасті хмарки, а з ними й тінь з'являться не раніше як опівдні. Перед нами тягнуться високі тьмяно-зелені, мов жовч, ряди тютюнових стеблин.

Я, Ханкі та інші сезонні робітники нашої збиральної групи сидимо на траві край поля в штаті Онтаріо й чекаємо, коли привезуть бункер. З подвір'я ферми на курний шлях виїхав маленький трактор. Його торохтіння майже заглушує рипуче сюрчання цвіркунів у живоplotі.

Ханкі — він так назвав себе — задавав темп роботи в нашій бригаді. Ми жили з ним у покинутому складі, де колись зберігали інструмент. Зараз, сидячи на траві, Ханкі легко й невимушено нахилється вперед, дістаючи долонями рук передків своїх кедів. Мені здається, що ця вправа зовсім ні до чого, бо ж хребет у нас і без того гнучкий від щоденної роботи в полі на збиранні тютюну. Ханкі пишався своїм здоров'ям і статуєю. Він просто схибнувся на фізичних вправах. Він щовечора тренувався, піднімаючи саморобну штангу — передню вісь старенького фордика з гирями на кінцях. Ханкі вірив у фізичну силу, як дехто з нас вірить в освіту.

Коли я вперше прийшов на ферму, він спитав мене:

— Як ти гадаєш, хто я? — І сам відповів: — Нуль, переміщена особа, неук, ото тільки що силу велику маю. Тож і дбаю про неї, бо дужого завжди забезпечать роботою.

Його філософія була справедлива й цілком правильна, і я соромився своєї хирлявості, а ще більше мене гнітило те, що мій

досвід і моя освіта ось уже багато років переводяться на ніщо.

На тракторі приїхав Курт. Бункер з високими стінками він лишив у проході між четвертим і п'ятим рядами нового поля. Курт глянув на нас, і ми всі підвелися. За ніч моє тіло й стомлені м'язи геть заціпилися й не слухалися мене. Ми мовчки пішли до своїх рядків, присіли й заходилися ламати нижні листки тютюну, перекладаючи їх у зігнуту другу руку. Світ для мене знову перетворився на джунглі. Ми рачкували піщаною борозною, плекаючи надію на відпочинок на другому кінці поля.

Незабаром Ханкі випередив мене. Стрижена йоржиком голова Ханкі ритмічно кивала між стеблин. Щоразу, переходячи мій рядок на шляху до бункера, він підбадьорливо підморгував мені. Хода Ханкі й те, як він вимахував своїм оберемком пожовклого тютюнового листа перед носом Курта, довіреного хазяїна ферми, виказували його гордість своєю вправністю та спритністю. Маккенон, Френчі Коут і старий Крумлін, котрі працювали з другого боку трактора, набагато відстали від мене й Ханкі. Досить їм було підняти голову, як Курт, що сидів за кермом трактора, невдоволено совався на своєму сидінні й підганяв їх злісними поглядами.

Коли я нарешті закінчив свої рядки, Ханкі вже відпочивав, розтягнувшись у затінку. Голова його лежала на піску, і він ліниво розмазував піт, що стікав йому на шию. Побачивши мене, він сів.

— Як на новачка, ти молодець, Джордже! — сказав він.

— Таке кажеш, — відповів я і повалився на траву.

— Ти даремно прийшов на ферму так пізно влітку. Краще, коли починають полоти тютюн. Бо ж коли сам сапаш, то й легше збирати його. Зараз розслаб м'язи, — порадив він мені.

Ханкі випростав руку. Під шоколадною шкірою, наче жива тваринка, перекотився біцепс.

— Може, ти й маєш слухність,— відказав я.

— Скільки тобі років, Джордже?

— Сорок п'ять.

Він з поважним виглядом похитав головою.

— Збирати тютюн — робота для молодого. Як тобі пощастило влаштуватись у Вандервельде?

— Як і всім строкарям. На невідільницькому ринку в Сімко.

— А чому ти найнявся на тютюн, Джордже?

Мені не хотілося розповідати йому всю правду, бо моя розповідь про мій сімейний та фінансовий крах розтяглася б на весь ранок.

— Потрібні були гроші,— відповів я.

— Та-ак,— протягнув він сумовито. Та ось обличчя його засіяло. — Як ти гадаєш, скільки мені років, Джордже?

Я трохи піднявся й оглянув його з голови до п'ят.

— Та років двадцять п'ять, не більше.

— Двадцять три, Джордже. Я народився в тридцять п'ятому. Маю папери,— сказав він з гордістю.

Я всміхнувся і ліг на траву. В голові крутилося тільки одне — робота, і я міркував про те, що мені доведеться зібрати ще й нижнє листя. Потім працювати стане легше, вважав я, бо ми будемо ламати верхнє листя. Ця надія на деяку полегкість у роботі й цілковите безгрошів'я тримали мене на цій фермі.

— Давай, Джордже,— сказав Ханкі встаючи.

Я підвівся. Курт одчепив від трактора завантажений бункер, причепив порожній, що стояв на краю поля, й підвіз його до стежки напівдорозі між довшими десятима рядами. Курт нетерпляче ждав, поки наша п'ятірка почне працювати. Потім він причепив до трактора повний тютюну бункер і поїхав на ферму, де інші строкарі сортували й зв'язували листя.

Ханкі таки мав рацію. Збирати тютюн — робота для молодих. Йшов третій день мого перебування на фермі, й мені не вірилося, що я ще досі цілий. Кожний новий день починався для мене тортурами, а надвечір я терпів просто пекельні муки. Дужим я не був, та й де ж мені ним бути, коли я п'ятнадцять років мусив гнути хребта на жалюгідній роботі в редакціях газет. Я обливався потом, але від мене вже не тхнуло алкоголем, і це тішило.

Опівдні місціс Вандервельде калатала палицею по рейці, скликаючи нас на обід, і ми пленталися до ферми слідом за трактором. Як завжди, Ханкі біг попереду, щоб устигнути помитися під саморобним душем, що його він прилаштував за сушарками. Йдучи повз душ, я побачив задерту голову Ханкі під струменем води. Ми ж тільки помили руки.

У дворі під дубом стояв обідній стіл. Двоє чоловіків з бригади сортувальників та в'язальників тютюну і дві жінки тої самої бригади вже обідали. Я не великий знавець бельгійської кухні, але ферма Вандервельде не те місце, де можна було б її вивчити. Третій день поспіль нас годували вареним м'ясом з картоплею та ріпою.

Мері Вандервельде, вісімнадцятирічна фермерова донька, в туго обтягнутій сукні, накладала нам їжу на тарілки. Ми хапливо ковтали страву — поспішали, щоб нічого не дісталось мухам.

Ханкі підійшов до столу хвилини за дві. З його чуба стікала вода й осідала на плечах. Подаючи Ханкі тарілку, Мері притиснулася до нього. Він ніяково всміхнувся і, схиливши голову над їжею, перехрестився й повагом почав жувати, незважаючи на мух. У тарілках, накритих марлею, лежали пончики, та мені не хотілося вже їсти, і я підсунув собі кварту кави. Я захоплювався здоров'ям і силою Ханкі, але моє захоплення потьмарювалося заздрістю. Мені б дуже хотілося, щоб мій син, якби я тільки мав його, був схожий на Ханкі. Чи був я сам коли-небудь таким молодий і здоровий, як Ханкі, я навіть не пригадую.

Родина Вандервельде, майстер Джо з Північної Кароліни й Курт Грюнтер обідали окремо — в кухні. Ми вже закінчували обід. Дехто кутив, дехто ще пив каву, розмовляючи — французькою чи англійською мовою, коли з клуні вийшов Моріс Вандервельде й попрямував до нашого столу.

— Курт каже, що ви не все нижнє листя зламаєте,— сказав він.

Ми всі подивилися на нього, всі, крім Ханкі.

— Так от, щоб жодного листка не лишилося,— провадив він, повернувшись до мене. Наш хазяїн стояв перед нами — гладкий, руки в боки — справжній тобі бельгійський бургомістр.

— Це неподобство. Після вечері Крумлін і ти, Тейлор, пройдетеся по рядках знову й повизбируєте всі пропущені вами листки.

— Та ж ми жодного не пропустили,— озвався Ханкі й перевів погляд на хазяїна. Він зухвало відкусив пончика й запив кавою. Моріс Вандервельде тупо витріщився на Ханкі. На його щоках виступили білі плями.

— Про твої рядки мови нема,— вже тихше сказав він.

— А чому Курт мовчав і нічого нам не казав, коли ми були в полі? — спитав Ханкі.

Якийсь час вони свердлили очима один одного, і їх розділяло щось більше, ніж страх чи повага.

— Запам'ятайте, що я вам сказав,— промовив Моріс Вандервельде. Він рвучко повернувся й пішов геть.

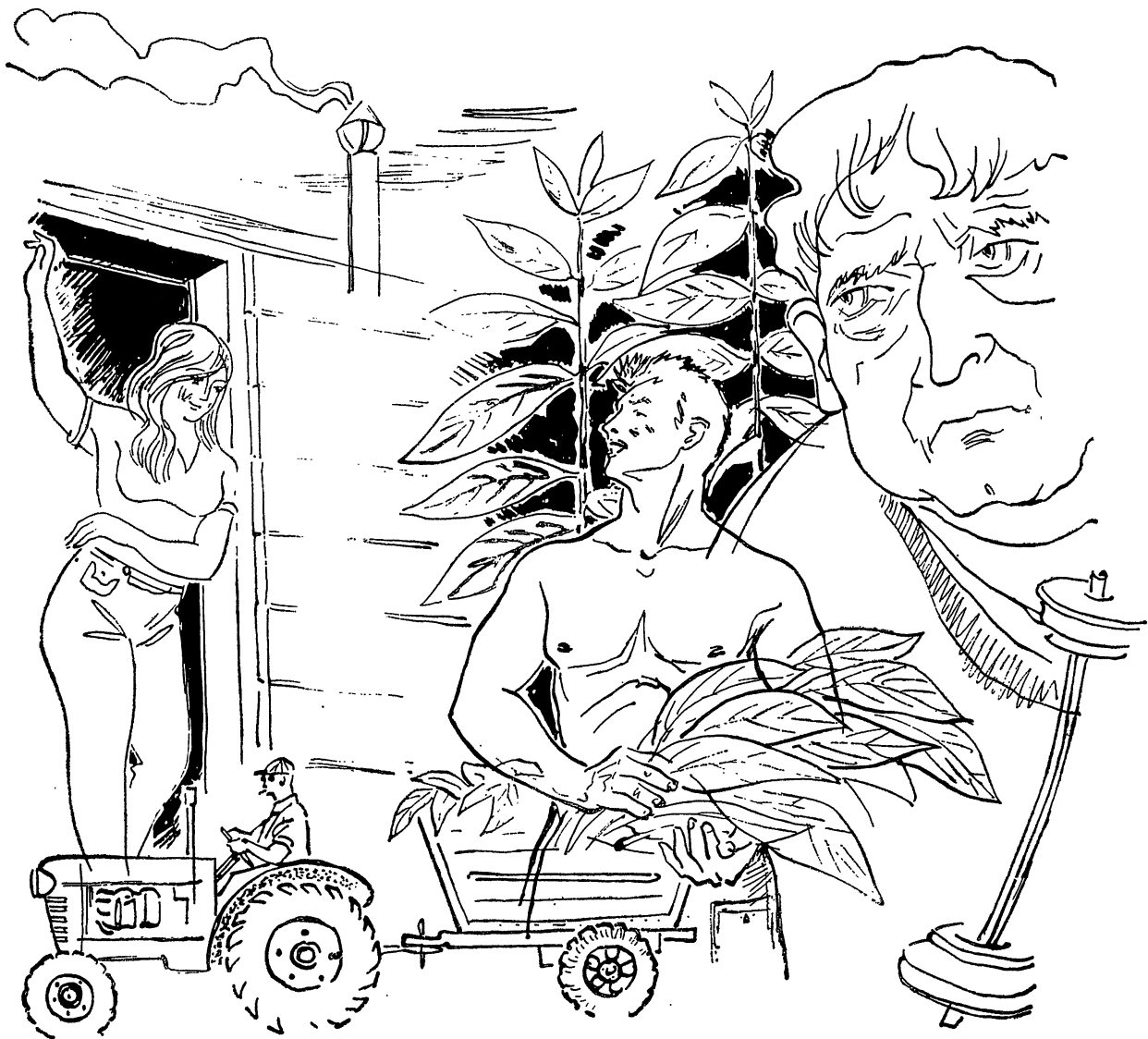
По обіді, перш ніж стати до роботи, Ханкі зупинився коло трактора й довго сперечався з Куртом. Розмовляли вони по-німецькому. Курт зліз із трактора і разом з Ханкі пройшов уздовж рядків, які ми облямували вранці. Коли Курт і Ханкі вернулися, в руці Ханкі було з десяток кволих жовтих нижніх листочків. Він злісно жбурнув їх у бункер, крутнувся і зник у заростях тютюну.

Під час вечері ми зовсім не говорили про збирання. Моріс Вандервельде цього разу не вийшов до нас. Ми, чоловіки, помилися в душі за сушарками, а обом жінкам, канадським французенкам, з нагоди суботи дозволили помитись у ванній кімнаті господарів ферми. Я поклав у відро з водою свої шорти й запасну сорочку, а потім простягнувся на ліжку й крізь відчинені двері скляду стежив за Ханкі, який піднімав у дворі свою штангу. Мені було чути також балачку й сміх наших двох жінок, що сідали в машину Френчі. Незабаром машина виїхала на дорогу в Сімко й зникла вдалині.

Ханкі скінчив свої вправи зі штангою, вимився, поголився, зняв з вішалки білу сорочку і ясно-брунатні полотняні штани.

— Ти зостаєшся, Джордже? — спитав він.

— Так, Ханкі. На якийсь час мені доведеться утриматися від поїздки до міста.

— Якщо в тебе скрута з грошима, то я можу позичити тобі кілька доларів, Джордже. Я саме збираюсь оце піти в дім за своїми грошима.

— Дякую, Ханкі, та мені гроші не дуже й потрібні. На тютюн і газети мені вистачить, а більше нічого й не треба.

— Ну що ж, гаразд. До понеділка тобі стане легше, ось побачиш, Джордже, — сказав він.

— Спасибі тобі, Ханкі, за те, що ти зробив сьогодні. Якби не ти, нам з Крумліном довелося б увечері вдруге обійти наші рядки.

— Ет, пусте, нема за що дякувати. Розумієш, Грюнтер хоче нам накапостити, от і все. Та зась, сер, з Ханкі цей номер не пройде.

Ми посміялися.

— Ти їдеш до понеділка? — спитав я.

— Еге ж. Поїду в Делі. Побуваю в ко-
стьолі, а житиму в одній польській сім'ї. —
Він дістав з кишені маленьку книжечку й
простягнув мені. Книжечка надрукована
польською мовою. Цифри означали невели-
кі суми грошей — разом триста п'ятдесят
доларів.

— То мої заощадження, мої гроші. Вони
лежать у банку Польського товариства вза-
ємного кредиту, — пояснив він. — Ще кілька
років — і я, певне, зможу купити тютюнову
плантацію. Сьогодні ще покладу п'ятдесят
доларів, буде чотириста. Непогано, Джорд-
же, правда ж?

— Ти багач, Ханкі!

— То пусте, Джордже. Здоров'я — ото
головне, хіба ні?

Він весело зареготав, ляснув мене по пле-
чу і вийшов. Я дивився на нього, коли він
викочував свій велосипед з комори. Потім
Ханкі подався до будинку й на кілька хви-
лин зник у ньому. Згодом він вийшов звід-
ти, сів на свій старенький самокат і поїхав
у напрямі сусіднього містечка Делі.

Сонце зайшло, війнув легенький вечірній
вітерець. Маккенон і Крумлін, що жили в
коморі, йдучи повз мене, спитали, чи не пі-
ду я з ними до крамнички на перехресті.
Я відмовився, дав Маккенону гроші й по-
прохав купити для мене тютюну та цигарко-
вого паперу.

Скоро мені набридло міркувати про те,
який я дурень і як мені надало докотитися
до збирання тютюну. Мені зробилося шко-
да самого себе. Я встав з ліжка й пішов у
двір. У сутінках ферма нагадувала затінену
декорацію якоїсь театральної вистави —
великий каркасний дім, дуб, що розкинув
своє гілля над подвір'ям, оранжерея і п'ять
сушарок тютюну на задньому плані. В пер-
шій, другій і третій сушарках на повільному
вогні сушилося тютюнове листя, над дима-

рами клубочився маслянистий дим. Я прой-
шовся довкола будинку, прислухаючись до
сюрчання цикад і цокання якогось птаха
десь у темному небі. З дому до мене доли-
нала голосна розмова, але я стояв надто
далеко, щоб розібрати слова й мову, якою
розмовляли. Крізь відчинене вікно кімнати
я побачив гладкого хазяїна ферми — він
щось кричав, тицяючи пальцем у свою доч-
ку Мері. Коло дверей кімнати стояв Курт і
самовдоволено посміхався. Місіс Вандер-
вельде, вчепившись у чоловікову руку,
вмовляла його. Я зрозумів, що йшлося про
Ханкі. Я обернувся і подався до сушарок.

Майстер Джо сидів на парусиновому
стілці коло четвертої сушарки над своїм
транзистором і слухав програму народних
пісень. Він тихо підспівував, відбиваючи такт
ногами. Джо мовчки кивнув мені. За хвили-
ну до нас підійшов Курт Грюнтер. Він при-
вітався з Джо і, не звертаючи на мене ува-
ги, нахилився й зазирнув у жерло сушарки.
Курт майже всі вечори проводив коло
сушарок, готуючись у майстри. Якийсь час
я стежив за його роботою, а потім пішов
до себе в склад. Грюкнули двері дому, і на
порозі я побачив Мері. Дівчина стояла на
ганку й плакала. До неї підійшов Курт і
обоє сіли на сходинці. Почулося хихикан-
ня — либонь, сльозами вона лише захи-
щалася від батька. Ні, не така вона дівчина,
ця Мері, на якій міг би оженитися Ханкі. Та
кому потрібна моя думка? Якщо Ханкі за-
раз немає, то хіба не однаково, з ким вона
сидить, це її особиста справа. Іноді я про-
кидався вночі й помічав, що Ханкі в ліжку
немає. І не раз я бачив його, коли він вер-
тав з поля разом з Мері. Гай-гай, мірку-
вав я, мабуть, під старість починаєш зазд-
рити молодим. Я роздягнувся і заліз під
ковдру.

У понеділок ми закінчили збирати ниж-
нє листя і почали зривати верхнє. У мене
якось непомітно зникли біль і напруження
перших кількох днів. Я став краще їсти, а це
вже свідчило про те, що фізично я майже
вилікувався — за день я ні разу не згадував
про випивку.

Стояла чудова погода, щоранку випадала
ясна роса, та ще до того, як ми приходили
на поле, вона висихала. Цілісінський
день яскраве сонце обпалювало тютюн, зе-
лене листя вицвітало. Кінчики листків по-
ступово жовтіли, і ось його вже можна зри-
вати. Години за дві до обіду приходила
Мері з відром ячмінного відвару й ставила
його край поля. Курт, як завжди, злазив з
трактора і перший підходив напитися й по-
теревенити з Мері. Дівчина голосно регота-
ла з його дотепів і раз у раз позирала на
рядки, де працював Ханкі. Проходячи повз
Ханкі, вона затримувалась як могла довше,

а потім верталася набагато повільніше, ніж коли йшла до нас.

Вечорами ми з Ханкі звичайно сиділи на сходах складу й розмовляли. Він розповідав мені про своє дитинство, якого насправді й не було. З деяких, ненароком кинутих ним слів я зрозумів, що його батьків спалили в газових печах фашистського концтабору. І тепер мені стало ясно, що прагнення Ханкі бути дужим і здоровим — не юнацька примха, а відгомін того часу, коли немічність і хвороба означали смерть. Марнославні мрії Ханкі були скромними мріями більшості канадських іммігрантів — придбати будиночок, одружитися, мати дітей. До осені Ханкі сподівався стати громадянином Канади. Він вважав це для себе особливо важливим, бо хотів одержати громадянство не лише з почуття патріотизму та вдячності до країни, яка дала йому притулок, але й тому, що палко прагнув утвердити свої права людини.

Якось увечері він задумливо сказав мені:

— У мене ніколи не було доброго й легкого життя, Джордже!

— Його в багатьох не було, — відповів я йому.

— Восени, коли я одержу канадський паспорт, усе буде не так, правда, Джордже?

— Авжеж, Ханкі. Тоді буде все гаразд.

— У мене ж ніколи ще не було паспорта. Ніколи.

Він дістав із внутрішньої кишені куртки складений аркушик паперу. На згинах папір потемнів од часу й від того, що Ханкі, мабуть, часто показував його людям. То була довідка про іммігрантську благонадійність, видана адміністрацією табору для переміщених осіб у Нижній Саксонії. Тільки тепер я згадав, з якою гордістю тиждень тому Ханкі сказав мені, що в нього є папери. Цей блаженський папірець був єдиним свідченням того, що життя Ханкі мало початок і що він існує на цьому світі. Лише цей папірець зв'язував цього високого, мускулястого, чесного чоловіка з рештою людства, підтвердженою документами. Я прочитав його ім'я — Станіслав Ціманевський, місце народження — Пйоткув, Польща, рік народження — 24 липня 1935 року.

— Канадцєві важко вимовити моє ім'я, правда, Джордже? — спитав він. — А Ханкі простіше, еге ж?

Тільки тепер я зрозумів, що Ханкі¹ — добре ім'я, якщо не вимовляти його презирливо. Я гірко посміхнувся, подумавши, за яких обставин він дістав це прізвисько. Певне, який-небудь місцевий шмаркач так назвав його десь у товарному вагоні або в бараці на будівництві. Та хоч би хто був

той чоловік, він, мабуть, розгубився, коли Ханкі по-справжньому сприйняв це нове для нього ім'я.

Збирання тютюну тривало і, на мій погляд, успішно, але в повітрі відчувалося щось лихе. З кожним днем Моріс Вандервельде частіше навідувався в поле. Стануть з Куртом коло трактора й розмовляють. З маленького, чорного й зморшкуватого лица німця зловісно дивляться на нас маленькі очі, кваплять нас, погрожують. Комору на чверть уже заповнила купа готового тютюнового листа. Вдень і вночі з димарів п'яти сушарок струмувало тепло.

— Слухай, Ханкі, що з хазяїном? — спитав я його якось увечері.

— Він боїться, що посіяв забагато тютюну. Взяв велику заставу під ферму. Та ще весною позичав гроші на насіння в Грюнтера.

— У Курта?

— Авжеж. Курт збирається одружитися з Мері, тому він і дав грошей своєму майбутньому татусеві. Моріс узяв його в долю на врожай. Тепер вони обидва бояться, — сміючись, відповів він.

— Тобі дуже подобається Мері, Ханкі? — спитав я.

— Так. Вона гарна й сильна дівчина, така, як і в мене на батьківщині. Вона...

— Вона обіцяла побратися з тобою? — вихопилось у мене.

— А що, Джордже, хіба я їй не пара? — І він глянув на мене роздратовано і водночас сумно.

— Я цього не казав.

— Весною ми ходили з нею на танці і в кіно. А чому ти спитав мене про це?

— Просто так. Я помітив, що ти їй більше подобаєшся, ніж Курт.

— Звісно, — сказав він і знову всміхнувся з парубочькою впевненістю. — А от татусеві Морісу не подобаюся.

— Я й це помітив.

— Він не хоче, щоб Мері зустрічалася зі мною, — додав він з тією ж усмішкою.

Я глянув на Ханкі — хотів сказати, що я думаю з цього приводу, але не наваживсь. Адже однаково він не жениться на Мері, міркував я, хоч і не з тієї причини, з якої не хоче її батько. Ханкі надто гарний для неї, надто цнотливий і простодушний, щоб ним заволоділа така дівчина, як Мері. Мері носить завузькі сукні, розсипане по плечах волосся. Вона занадто сміхотлива, й навряд чи коли-небудь споважніє, щоб стати доброю і порядною дружиною фермерові-іммігранту. Така, як вона, одного чудового дня повіється до міста з яким-небудь вродливим наймитом або комівояжером. Мері — яблучко, яке вже час зірвати з дерева, але

¹ Так називають у Канаді некваліфікованих робітників — іммігрантів з Європи.

це яблучко поки ще не перестигло, щоб упастися самому. Ханкі заслуговує на кращу долю в житті, яке досі завдавало йому самих лише прикрощів. Ханкі був такий впевнений у собі, що по-юнацькому вірив, буцімто завдяки своєму чудовому здоров'ю і силі, він завжди знайде вихід з будь-якої скрути! Як я міг застерегти його, сказати йому, що життя набагато складніше, що його наївність і молодість не можуть встояти проти хитрощів дівчини й ненависті старого! Він спізнає це рано чи пізно сам, як спізнаємо всі ми.

— Моріс Вандервельде хоче віддати Мері за Курта,— сказав Ханкі.— Я не маю стільки грошей, як Курт. Хто я? Переміщена особа, злидар-поляк.

— Але ж і Вандервельде і Грюнтер теж іммігранти.

— Та воно так, але ж вони мають підданство.

Мої роздуми про Мері, вічні розмови про свій паспорт, «папери» й права громадянства роздратували мене. Він що, вважає, наче досить йому одержати паспорт і «папери» і він перестане бути некваліфікованим робітником? Він що, гадає, що всі ті «папери» якимось дивом зрівняють його з будь-яким громадянином цієї країни?

— Підданство? От я — канадський громадянин, а що це мені дає? По-твоєму, найголовніше в житті — папери! — закричав я на нього.

— Так, то найголовніше, Джордже, якщо їх у тебе немає,— відповів він мені невзрушно.

Коли я трохи заспокоївся, то спитав:

— Куди ти подасися після того, як скінчиться збирання?

— Сподіваюсь дістати роботу на кар'єрі в Бічвілі. У мене там товариш працює.

— І Мері ти теж візьмеш з собою?

— Авжеж, звісно, Джордже! Не знаю тільки, що скаже Моріс. А ти як думаєш? — Він засміявся і ляснув себе по нозі. Я досить чітко уявив собі, що може сказати Моріс. Ханкі вийшов, тягнучи з собою свою саморобну штангу.

З порога я побачив Мері. Вона стояла на ганку й дивилася на хлопця, напружена в своїх вузьких штанях, наче подумки допомагала йому підняти важку штангу. У мене було таке відчуття, ніби я дивлюся на туго натягнутий шнур, який от-от трісне. Я повернувся в склад і скрутив собі цигарку.

Ми розвішували тютюн у другій сушарці. Старий Крумлін занадто рвучко потягнувся до решетівки, впав на підлогу й зламав собі руку. Моріс Вандервельде вилаявся й почав розп'якувати, звинувачуючи Крумліна в тому, що той навмисне зламав собі руку. Він відмовився одвезти Крумліна в лікарню

до Сімко, кажучи, що в нього немає бензину, і Френчі Коут одвіз старого на своїй машині. До смерку ми завантажували сушарки, хоч Ханкі довелося працювати за двох. Сезон збирання тютюну от-от мав скінчитися, і, незважаючи на те, що нас лишилося четверо, Курт не хотів злізти з трактора й допомогти нам. Ханкі нехтував промовисті Куртові погляди й хазяїнову лайку й відмовився підвищити темп збирання.

— Бігати між рядків не будемо, Морісе. Хочете мати тютюн, найміть ще людей,— сказав він хазяїнові. Той щось просичав по-фламандському й пішов геть з поля. Тільки через брак робітників Вандервельде не звільнив Ханкі. З того дня, коли Крумлін зламав руку, ми й так щоразу наповнювали ще один, додатковий бункер. Якось опівдні Вандервельде зайшов у двір з покупцем металевого брукху й показав йому купу іржавих поливальних труб та старого, непридатного до вжитку інструменту, накиданого коло складу. Торговець заїхав своєю машиною у двір, подивився на нас, чекаючи, що йому допоможуть вантажити брукху.

— Гей, ви, допоможіть-но чоловікові! — крикнув хазяїн. Маккенон і ще хтось підвелися, але Ханкі голосно заявив:

— Нам платять за роботу в полі, а не за це.

Обидва робітники сіли на свої місця, і обід тривав далі.

Часом я замислювався, кого ж мені нагадує Ханкі, і тепер нарешті згадав. У перші роки кризи, перебуваючи в Британській Колумбії, серед шляховиків, я зустрів старого шотландця — синдикаліста. Він був ірсівець¹, котрий мужньо і з гідністю боровив свої переконання задовго до того, як з'явилися колективні угоди, що зробили такого роду людей анахронізмом. «Лише прямою дією можна приборкати хазяїна»,— говорив був він.

Вандервельде сердито глянув на Ханкі, на його жирному обличчі майнула лиха посмішка. Він викликав з дому Курта і разом з ним допоміг покупцеві навантажити брукху на машину. Коли все залізаччя зібрали, хазяїн подався до складу і взяв штангу Ханкі. Він повільно волік її двором, а потім кинув у вантажну машину.

— То вам на додачу,— сказав він покупцеві. Курт улесливо засміявся з хазяїнового жарту. Я глянув на Ханкі. Він, наче нічого й не сталося, спокійно жував шматок пирога, тільки обличчя його враз пополютіло.

До кінця збирання тютюну лишалося кілька днів. Половину комори доверху завалили висохлим тютюном, та хазяїн не

¹ IPC — Індустріальні робітники світу. Анархо-синдикалістська робітничка організація, яка в Канаді існувала до першої світової війни.

лише не тішився тим, а навпаки, дедалі більше нервував і, як ніколи, був дражли-вий. Він застав Маккенона в коморі, коли той курив, і з лайкою витурив його до двох робітників, котрі жили в прибудові до фер-ми. Якось за вечерею він побачив, що Ме-рі розмовляла з Ханкі. Він негайно покли-кав її в дім, а коли Мері порівнялася з ним, ударив її по голові.

Гарна погода не могла стояти вічно. По радіо повідомили, що з долин Міссісіпі че-рез Індіану та Мічіган на північний схід по-сувається циклон, супроводжуваний грозою і градом. Опівночі його можна буде чекати в Онтаріо.

Ханкі лежав на ліжку в самих трусах. Піс-ля розмови з Мері він був якийсь незвично тихий.

— Моріс поїхав до Делі прохати грошей у борг у фермерської асоціації. Немає ні грошей, ні страховки — тільки тютюн у ко-морі, — сказав він мені.

— А ти звідки знаєш?

— Мері сказала. Сьогодні не платити-муть.

— Заплатять завтра.

— Ні, Джордж. Доведеться зачекати, поки продадуть тютюн. — Він почав ходити туди й сюди по складу. — Я добре знаю цю жирну свиню Вандервельде. Він просто не хоче давати нам платню.

— Що ж нам робити, Ханкі?

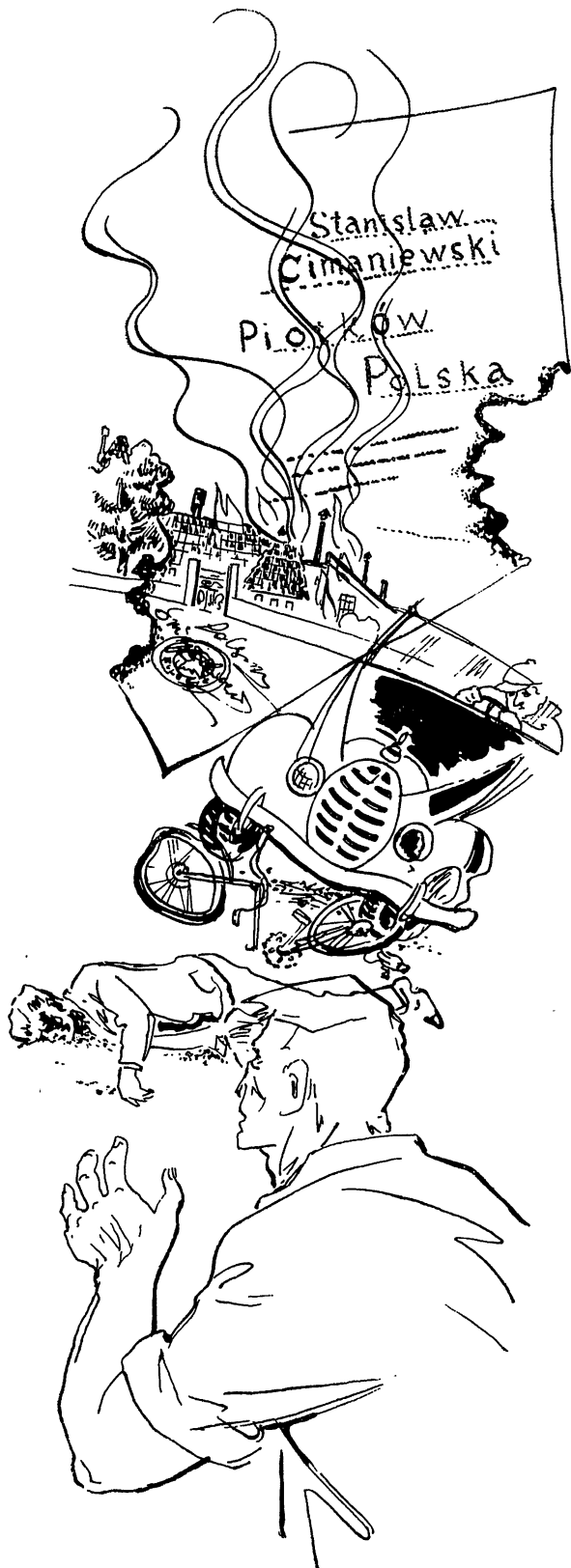
— Сьогодні я взнаю, чи одержав він гро-ші в Делі.

Ханкі хутко вдягнувся і смерком, що вже переходив у ніч, поїхав велосипедом у на-прямі Делі. Стояла якась дивна тривожна тиша, порушувана тільки сюрчанням цвірку-нів. На південному сході в небі спалахували червоні блискавки. За годину знялася буря. Спершу вона поглинула вітер, який дув зі сходу, а потім швиргнула потоки води на стіни нашого складу. Крізь шпарки в стінах мені було добре видно блискавки, то білі, то вогняні. Грім гуркотів над моєю голо-вою, перш ніж прокотитися в небі. Нарешті буря вщухла — так само швидко, як і нале-тіла, лишивши по собі легенький, чистий і прохолодний, неначе щойно випрані прости-радла, вітерець і дощик. Дощ усе ще йшов, коли я почув, як у двір заїхала машина Ван-дервельде. Відчинили двері комори і вко-тили туди автомобіль, а потім їх знову замкнули.

У неділю, коли ми, ті, хто лишився на фермі, обідали, до воріт дому під'їхала по-ліцейська автомашина. З неї вийшли двоє і попрямували в дім. Кілька хвилин вони роз-мовляли з Морісом Вандервельде, стоячи на порозі, а потім вернулися до своєї авто-машини. Майстер Джо сказав мені, що по-ліція приїздила перевірити, чи працював на

фермі Ханкі. Його збив на дорозі якийсь шалений автомобіліст.

Ханкі мертвий! Цього не може бути. Хіба бог міг утнути таку страшенно безглузду штуку? Чому помер саме Ханкі, який їхав

під час бурі минулої ночі на своєму велосипеді? Ханкі, хлопець-поляк, що так палко прагнув стати канадським громадянином, Ханкі, який стільки вистраждав, що його горя стало б усім нам до кінця днів наших. Ханкі, який хрестився, сідаючи за стіл, і ходив у церкву до обідні. Звісно, це просто жарти!

Під час вечері робітники тільки й говорили, який славний хлопець був Ханкі. Дружини Френчі Коута навіть поплакала. Я встав з-за столу, не бажаючи ні говорити про Ханкі, ні слухати, як вони хвалять його. Сезонні робітники — то однаково, що волоцюги, і дружба їхня випадкова, як спарування мух. Увечері після роботи я попросив Моріса підвезти мене до Делі.

— Я не збираюся їхати в Делі,— відповів він.— А що тобі там знадобилося?

— Мені треба побачитися з товаришем.

— Це ж з яким, з поляком Стеном? — спитав він і огидно захихикав.

Я знав, що він може вбити мене однією рукою, та цієї миті мені раптом закортіло затопити йому в пику. Я б дуже хотів, щоб сталося диво, щоб я зміг дотягтися до нього, тицьнути його пискотом у землю. Але я повернувся і пішов геть, ненавидячи себе і його.

— У мене спустила шина! — гукнув услід мені Моріс. Я вдавав, що не розчув. Після вечері я підійшов до комори й зазірнув у шпарку. Машина Моріса Вандервельде стояла посередині комори біля високої, майже під дах, купи жовтого, сухого тютюну. Із шинами було все гаразд, але лізе крило пом'яте й ліва передня фара розбита. Машина, видимо, наскочила на щось, що їхало їй назустріч. Куртка Ханкі, як завжди висіла в кутку складу. Я пошукав у кишені й дістав довідку, видану табором для переміщених осіб, і тут-таки згадав, як пишався Ханкі своїми «паперами». Я знав, що друзі Ханкі й співробітники Польського товариства взаємного кредиту в Делі подбають про його похорон. А мені, якщо вже не можна буде потрапити туди, аби востаннє глянути на Ханкі, доведеться податися до Сімко й спробувати забути його. У вихідний день Френчі Коут віз майстра Джо у Сімко, і я поїхав до міста разом з ними. Там я провів болісний вечір. Я заходив до пивничок, але чути сміх було для мене нестерпно. І що більше я намагався забути свого друга, то більше я думав про нього. Я не мав сумніву щодо справедливості слів Ханкі про те, що зароблені нами гроші доведеться чекати більше тижня. Мені спало на думку заявити на Вандервельде, та потім я вирішив, що то безглуздо. Хто в пору збирання в серці тютюнового краю слухатиме строкаря-невдаху? Хто мені

повірить? Кінчитися це може лише тим, що мене звинуватять у бродяжництві. Я купив у самогонника дві пляшечки паскудного віскі й одну з них тут-таки випив. В мозкові зринули слова Ханкі: «Ніколи я не мав доброго життя, Джордж». Болючий крик зневаженої частини людства! Дійшовши до шосе із своєю пляшечкою, я зупинив машину, яку вів молодий хлопець, що їхав до Сан-Томаса. Він висадив мене на перехресті, де від шосе на південь вів путівець. Випивши й другу пляшку віскі, я попростував до ферми. Мене пойняла бойова, породжена алкоголем, ідея — сказати у вічі хазяїнові, що я знаю все — і посміятися з нього, як він сміявся з Ханкі.

Я перейшов тютюнове поле і вже зовсім близько від двору помітив Мері, що йшла стежкою. Причавшись за огорожею, я бачив, як до неї підійшов Курт. Він узяв її під руку, й вони удвох пішли полем, рука Мері обхопила стан Курта. «Всі вони падлюки,— майнула думка,— звинувачувати тільки Моріса — мало. Я мушу їм усім помститися за смерть Ханкі».

За півгодини я вернувся на перехрестя доріг і почекав Френчі. Коли він під'їхав і зупинив машину, я сказав йому, що мене довів до цього місця один хлопець, який їхав до Сан-Томаса. Під'їжджаючи до ферми, ми побачили Курта. Він біг по дорозі, раз у раз озираючись назад. Отоді ми й помітили білуватий стовп диму над двором ферми. Френчі загальмував поряд з пожежною машиною, яка прибула з невеличкого містечка на південь від нас. Дві сушарки й комора вже згоріли. Лишилася тільки маленька частка підлоги, кілька обвуглених стовпів та кістяк хазяїнового автомобіля. Джо вискочив з машини й зазірнув у топкові відділення трьох уцілілих сушарок — в усіх у них були до кінця відкриті крани. Мазут витік і зіпсував весь тютюн. Начальник пожежної охорони сказав Морісові, що вогонь перекинувся від сушарок на комору. Йому ніхто не заперечив, однак я знав, що вітер дув з протилежного боку. Місіс Вандервельде і Мері стояли в дверях кухні й плакали. Обидві з острахом позирали на Моріса, який стояв посеред двору. Він уже не сміявся, а то розкривав, то закривав свого масного рота, наче короп, викинутий на берег.

Вранці, коли всі ще спали, я пройшовся задвірками до згорілої комори. На землі лежав обпалений клаптик паперу. Я нахилився, підняв його і прочитав: «Станіслав Цім...» Потім я мовчки вдавив той папірець у землю. Його якоюсь мірою можна було вважати епітафією Ханкі...